

Barış'ın İslam'ın Temel Kaynakları ve İslam Tarihi'ndeki Yeri

Yasin Yılmaz*

Öz

Barış dini olan İslam, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle de soğuk savaş döneminin bitmesinden sonra savaş dini olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Günümüzde iletişim araçlarını elinde bulunduran birtakım güçler, lokal bazı olayları genelleştirerek “İslamî terör” adı altında İslam’ı savaş dini olarak göstermek için algı operasyonu yapmaya çalışmaktadırlar. Küresel ölçekte ifrata kaçan bir avuç Müslüman’ın şiddet hareketleri bütün Müslümanlara atfedilmektedir.

Bilimselliği temel ilke kabul edenlerin, İslam dini hakkında kanaat sahibi olabilmeleri için onun, kutsal metinlerine göz atması gerekmektedir. Bunların başında da İslam’ın kutsal kitabı olan Kur’an-ı Kerim ile peygamberinin hayatını incelemek, onun bu konulardaki görüşlerine ve uygulamalarına bakmak büyük önem arz etmektedir. Müslümanların, uluslar arası toplumdaki görsel, sözlü ve yazılı medya tarafından İslam ve Müslümanlar hakkında oluşturulan yanlış algı ve imajın düzeltilmesi için aynı iletişim araçlarıyla doğruları ortaya koyarak bunları düzeltmesi gerekmektedir. Bu çalışmada söz konusu suçlamalara İslam’ın temel kaynakları, Hz. Peygamber’in uygulamaları ve İslam âlimlerinin barışa yönelik görüşleriyle cevap verilmeyle çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Barış, Hz. Muhammed, Kur’an-ı Kerim, sünnet, fundamentalist.

Peace in the Main Sources of Islam and Islamic History

Abstract

Islam, religion of peace, has been portrayed as a religion of war after the cold war, especially after the second half of the XX. Century. Today, powers who hold media and communication tools portrait Islam as a religion of war and terror by using and generalizing some small and local incidents. Some extremist actions of small number of Muslims cannot represent the whole Muslims around the world.

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Ankara/Türkiye, yasinyl_63@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-4811-5750

Those who accept scientific way as a base for true knowledge should gain the true knowledge and sense about Islam directly from its religious texts. The most important step to do that is analyzing the Qur'an, which is the main source of Islam, studying the life of the Prophet (pbuh) and analyzing his words and actions. It is an obligation for Muslims to use the media in all sorts to change this negative perception to a positive one. At this paper, it is tried to answer to those kinds of allegations by utilizing the main source of Islam, practices of the Prophet and views of Muslim scholars about peace in Islam.

Keywords: Peace, Prophet Muhammad, The Holy Qur'an, sunnah, fundamentalist.

Giriş

Her insan kendine özgü, belli bir ırkı, dili, dini, örf ve adetleri ile yaşadığı bir coğrafyası olan kültür ortamında dünyaya gelmektedir. Bu özellikleri, onu diğer kültür ortamlarından ayırmaktadır. Zira her toplumun insanlık için bir zenginlik olan kendine ait sosyal ve kültürel değerleri vardır.¹ Dolayısıyla bir toplumu diğerlerinden ayıran da doğal olan bu özelliklerdir.² Bu sosyal olgu İslam Dini tarafından iyi bilindiği için onun kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim, farklı din, dil, kültür, renk, coğrafya ve ekonomik güce sahip olarak, “*insan olmak*” ortak paydası ile bulunduğumuz yerkürede barış içinde yaşamak zorunda olduğumuza dikkat çekmektedir.³

Barışın temelinde; farklı kültüre, dünya görüşüne ve yaşam biçimine sahip olan insan ve toplumların, birbirine tahammül etmesini öğrenerek bu anlayışını hayatına yansıtması yatmaktadır. Diğer yandan dünya barışı adına, bireyler ve toplumların, kendi görev, yetki ve sorumluluklarını bilerek, diğer insanlarla ilgili ön yargılarını, ortadan kaldırması elzemedir. Bu hususlar gerçekleştiğinde dünyada medeniyetler çatışması değil, bizatihi barış olan medeniyetler buluşması kendiliğinden ortaya çıkar.

İslam dini, Arap Yarımadasında devam eden kargaşa, adaletsizlik, zulüm ve yanlış inançları ortadan kaldırmak için tevhidî ilkelerle ortaya çıkmıştır. Bu ilkelerin temelinde insanı koymuş, onu yaratılmışların en mükemmeli ve şerefli⁴ kabul ederek davetini insanları ikna üzerine kurmuştur. Bunu da temeli İslam kelimesinin etimolojik kökünde de olduğu gibi barışı merkeze alarak yapmıştır.⁵

İslam dininin temel metinlerine baktığımızda savaşın teferruat, barışın asıl olduğunu görüyoruz.⁶ İslam'da savaş, ancak bütün çözüm yolları tükendiğinde barışı korumak için yapılmıştır. İnsanların yaratılışının, mizacının, fizyolojik yapısının ve yaşadığı coğrafyasının farklı olması, onların farklı düşünce, inanç, kültür ve psikolojik yapıya sahip olmasına sebep olmuştur. Yüce Allah bütün insanları bir erkekle kadından yaratarak, birbirleriyle tanışmaları ve yardımlaşmaları için de onları halklara ayırdığını belirtmektedir.⁷ Kur'an'ın yorumcuları

1 Yılmaz Özakpınar, *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*, TDV Yayınları, Ankara 1999, s. 185-286.

2 Ali Akdoğan, “Dünya Barışı Açısından Medeniyetler İttifakının Önemi ve İslam”, *EKEV Akademi Dergisi*, Güz 2009, Yıl 13, S. 41 s. 136.

3 Hucûrât, 49/13.

4 Tîn, 95/4.

5 Bakara, 2/208.

6 Bakara, 2/208.

7 Hucûrât, 49/13.

olan müfessirler, kabilelere ayrılışın insanların birbirlerine darılmak, savaşmak ve yekdiğerinin hayatını yok etmek için değil, tanışıp yardımlaşıp birbirlerini severek, mutlu ve müreffeh toplumların yaşadığı bir dünya kurmak için olduğunu belirtmişlerdir.⁸

Barış, birey ve toplumlar açısından huzur ve güven kaynağıdır. İnsanlar arasında karşılıklı barış ve güven olduğunda, sosyal hayat, denize atılan bir taşın meydana getirdiği dalgalar misali açılmakta ve genişlemektedir. Birey ve toplumlar açısından da hayatın zenginliği ve genişliği, huzur ve mutluluk kaynağıdır. Barış, insanlık ailesinin büyük çoğunluğunun arzu ettiği sosyal bir olgudur. Zaten barışa dayalı karşılıklı olumlu ilişkiler tabi olduğu gibi, çatışmaya dayalı olumsuz ilişkiler ise anormal kabul edilmiştir.

İnsan, yaratılışı itibariyle de, bedenî ve ruhî dünyasına da uygun bir özellik olan, doğal bir ilişki ve iletişim içerisinde bulunarak hayatını sürdürmek ister. Zira insan, kâinat ve Yaratıcı arasında bulunan tabî ve uyumlu ilişki, insanı mutlu ve huzurlu kılar. Bu üç varlık alanı ile ilgili en küçük bir olumsuzluk insanı ciddi anlamda rahatsız eder ve onun hayattan zevk almasını engeller.⁹

A. Barış Nedir?

Barışı, sade bir şekilde kişinin ya da toplumun çevresiyle iyi uyum içerisinde olup diğeri rahatsız etmeden yaşamını sürdürmesi şeklinde tarif etmek mümkündür. Bütün semavî dinlerin barışı öncelediği gibi İslam Dini de bu konuya azami ölçüde hassasiyet göstermiştir. Çünkü İslam, barışı temel alan, tercihini barıştan yana kullanan, başka bir seçenek kalmaması durumunda savaş da bir çözüm yolu olarak gören bir inanç ve yaşama biçimi getirmiştir.

Ne var ki, İslam'ın bu hoşgörüsü hep yanlış anlaşılmiş, özellikle Hıristiyanlık taassubundan kurtulamayan Batılı devletler ve birtakım uluslararası toplum, İslam'ı ve Müslümanları kötü isim ve lakaplar vererek dünyaya tanıtmışlardır. Günümüzde Müslüman kimliğini taşıyan bazı kimselerin teröristçe eylemleri dolayısı ile görsel ve yazılı basında bazı tabirler kullanılarak, İslam Dinini bir terör diniymiş gibi göstermeye çalışmaktadırlar.¹⁰

8 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Şûra Yay. İstanbul 1993, IV, s. 540.

9 Ali Akdoğan, *agm.*, s. 135.

10 Batının Hz. Peygamber (sav), Kur'an-ı Kerim, İslam ve Müslümanlarla ilgili negatif yöndeki çalışmaları sadece günümüzle ilgili değildir. İslam tarihi boyunca İslamiyet'e, onun Peygamberine ve Müslümanlara siyasî/askeri, ekonomik ve kültürel alanlarda Batılıların birçok neşriyatı olagelmıştır. Bazı araştırmacılar Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki mücadeleyi beş aşamada değerlendirmektedirler:

1. Hz. Peygamber'in vefatından biraz önce başlayan ve Müslümanların Batıya doğru ilerle-

Adını **سلم** kökünden alan ve barış anlamına gelen İslam dininin nihai hedefinin, mümkün olan en geniş kapsamlı barışı kurmak olduğunu, getirdiği evrensel mesajı bir bütün olarak ele aldığımızda açıkça görmekteyiz. Bu tür ifadeleri kullananlarda eğer bir art niyet yoksa bilgi eksikliğinin olduğu görülmektedir. Çünkü terör bir insanlık suçudur ve terörün herhangi bir dine izafe edilmesi çok yanlış olduğu gibi asla İslamisî de olamaz.

Diğer yandan bir olayı, olguyu, görüş ve düşünceyi anlayabilmek, ancak bütünü oluşturan temel kavramların iyice bilinmesi ve anlaşılmasıyla mümkündür. Kavramlar, bir konunun anlaşılması noktasında anahtar rolünü teşkil etmektedir. Kavramların, kelimelerin eksik ya da yanlış anlaşılması, bizatihi o meselenin bütününe eksik ya da yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermektedir.¹¹ Bundan dolayı İslam'ın barışı önceleyen bir din olduğunu iyi bir şekilde bilmeyenlere, onun temel kavramlarını anlatmak gerekiyor. Bundan dolayı barış kelimesinin etimolojik yönünü, Kur'an ve Sünnet içerisindeki yerini tespit etmeğe çalışacağız.

1. Barış Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

a. Barış Kelimesinin Sözlük Anlamı

Silm kelimesi, Arapçada **سلم** kökünden türemiş olup barış, huzur, itaat, teslimiyet, emniyet ve kurtuluş anlamlarına gelmektedir.¹² *Silm* kökünden türeyen

yerek Doğu Roma İmparatorluğu'nun büyük bir kısmı, Kuzey Afrika, İspanya ve Sicilya'nın fethine kadar olan süreç.

2. İspanya'da Hıristiyanların Reconquista'yla hücumu geçmesi ile başlayan ve Doğuda Haçlı Seferleri'yle devam eden süreç.

3. Türklerin öncülüğünde İstanbul, Balkanlar ve Orta Avrupa'da yapılan fetihlerle başlayıp, Kuzey Afrika'da Hıristiyan yayılcılığının durdurulduğu süreç.

4. Sömürgecilik ve oryantalizmin ortaya çıkıp, Avrupa'da Hıristiyanların tekrar hücumu geçmesiyle başlayan ve Türklerin Avrupa'da fethettiği toprakların büyük kısmını kaybettiği süreç. Bu dönemde Orta Asya ve Rusya'daki Müslümanlar etkisizleştirilmiş ve Osmanlı bünyesinde bulunan İslam devletlerinin yaşadığı yerlerin büyük kısmı sömürge haline getirilmiştir.

5. Ulus devlet anlayışının ortaya çıkmasıyla sömürgecilğe karşı yürütülen savaşlar sonucunda hürriyetine kavuşan Müslümanların yeni devletler kurmalarıyla sonuçlanan süreç. Bkz. Jean Paul Poux, *el-İslam fi'l-Garb*, (ter. Necde Hacer-said el-İzz), Beyrut 1960, s. 69; Abdulaziz Hatip, *Kur'an ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*, İstanbul 1997, s. 20-21; Yasin Yılmaz, "Filibeli Ahmet Hilmi'nin *Tarih-i İslam* Adlı Eseri Özelinde Dozy ve Müsteşriklerin İddialarıyla İlgili Bazı Mülahazalar" *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 12/2, s. 287.

11 Ebu'l-A'la, el-Mevdûdi, *İslami Kavramlar*, Çeviren: Süleyman Akyüz, Pınar Yay. İstanbul 2006, s. 7.

12 el-Ferahidî (h.100-175), *Kitabu'l-Ayn*, Tahkik Mehdi Mahzûmî-İbrahim Semerrâî, Beyrut, Tarihsiz II, 269-270; Ebu Mansur\ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, (h.282-370), *Tehzibu'l-Lüga*, ed-Dâru'l-Mısriyye, Mısır, 1964, XII,445-454; er-Rağıp Ebu'l-Kasım el-Hüseynî b. Muhammed el-İsfahanî (ö.h.502), *el-Müfredatu Garibi'l-Kur'an*, Dâru'l-Mârif, Beyrut, Tarihsiz 239-

selam kelimesi, Allah'ın isimlerinden birisi olup, kurtuluş, esenlik, güvenlik ve barış anlamlarına gelmektedir.¹³ Bundan dolayı Müslümanlar hem güvenilirliklerinin bir parolası, hem de dua temennisi olması için selamlaşır ve birbirleriyle karşılaştıklarında, **السلام عليكم** derler.

Silm kelimesi İslam'la aynı kökten türeyen bir mastardır. “*Silm*”in ismi ve Allah'ın isimlerinden birisi olan *selam*; eman, sulh, barış ve kurtuluş anlamlarına gelmektedir.¹⁴ Rağıb el-İsfahanî, *İslam, silme (barışa) girmektir*, diyor ve barış talebine de *silm* ya da *selm* denildiğini kaydediyor.¹⁵ Ayrıca barış manasını ifade eden *Selam* kelimesi, barış, selamet, güvenlik, emniyet anlamlarını ifade etmektedir.¹⁶ İslam'da insanlar birbirleriyle karşılaştıklarında birbirlerine *selam* vermeleri, “*karşısındakilere benden size hiçbir kötülük gelmeyeceği gibi sizler de güven ve emniyet içerisinde olun*” anlamına gelmektedir. *Selam* kelimesinin selamet manasında yani selametın talep edildiği ve bildirildiği şekliyle kullanıldığı ayette şöyle denilmektedir: “*Cahiller kendilerine laf atarsa “selam” derler.*”¹⁷

İslamî literatürde *silm* kelimesi dışında *Sulh* kelimesi de, **صلح** kökünden türemiş olup ilk olarak barış, anlaşma, uyum, ittifak anlamlarına gelmektedir. Bundan dolayı dilciler birbirinin mütemmimi gibi *silm* ile *sulh* kelimeleri arasındaki farkı gözetmeden *silme sulh*, *sulha* da *silm* demişlerdir. *Sulh* ile *silm* kelimelerinin arasındaki ince fark, ancak ayetlerin bu kelimelere yüklediği anlamlardan anlaşılmaktadır.¹⁸

Yine salah kavramı da, *sulh* kökünden türemiş olup, layık olmak, iyi olmak, iyi bir hal üzere bulunmak, bir kişinin fesadından sonra iyi olması, istikamet ve musalaha anlamlarına gelmektedir. İnsanlar arasında önemli bir yeri olan, insanların huzur ve emniyet içerisinde bir arada yaşamalarını sağlayan, dilimize de bazen barışmak, anlaşmak şeklinde, bazen de aynen aktarılan *SULH* kelimesi de, *salah* kökünden türetilmiş bir isimdir.¹⁹

241; İbn Manzur (h.630-711), *Lisanu'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kahire, Tsz, XII, 289-301;ez-Zebidi, Muhammed Murteza el-Huseyni (h.1145-1205), *Tâcu'l-Arus min Cevahuru'l-Kâmus*, Matbaatu Hükûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 1975, XXXII, 37-409.

13 İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kahire, Tarihsiz, XII, 289-291.

14 Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, Tarihsiz, S. III, s. 481.

15 el-İsfahanî, *age*, s. 35.

16 el-Ferahidî, *age*, II, s. 269-270; el-İsfahanî, *age*, s. 239-241; Ebû Manzûr, XII, s. 289-301; ez-Zebidî, XXXII, s. 370-401.

17 Furkan, 25/63; Ahmet Özdemir, “*Silm ve Sulh Kavramları Açısından Kur'an Bakışı*”, *Dicle ÜİFD*, Diyarbakır 2010, C. XII, S.II s. 101.

18 *Salaha (صلح)* ve müstakları ile için bkz; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Basım ve Yanınevi, İstanbul trs., C. VIII, s. 7-28.

19 Bkz; Ömer Nasuhi Bilmen, *age*, C. VIII, s. 7-28.

b. Barış Kelimesinin Terim Anlamı

Barış kelimesi terim olarak *silm*, zahir ve batın bütün hastalık ve musibetlerden uzak olmak, onlardan kurtulmak demektir.²⁰ Kur'an'da, dostluğu engelleyen iki düşman olarak nitelendirilen şeytan ve nefisten kaynaklanan öfke, kin, kibir vs. gibi her türlü kötülükten korunarak ve kurtularak iç huzuru, barışı, emniyeti ve kurtuluşa erme halini temsil eden bir kavramdır.²¹ Ancak İslam, söz konusu anlamlar içerisinde özellikle barış manasını ön plana çıkarmaktadır.²²

İslam (barış), silahlı iki grup arasındaki savaşın zıt anlamı olarak barıştan ziyade, içsel huzur ve emniyet ile birlikte hayatın her katmanında olması gereken barış halini ve formunu ifade eden bir anlama sahiptir.²³ Yine bir başka yoruma göre İslam, barış ve selamete demektir.²⁴ İslam, Allah'a boyun eğmek ve ihlâs demek olduğu gibi, buna dayanmakla da selamete girmek manasını ifade ediyor. Şu halde İslam'ın manası, dünya ve ahirette, barış ve selamete girmek demek olduğu gibi iman ile bütün insanlar, İslam'ın kemaline davet olunuyor.²⁵

Hukukî açıdan terim anlamı ise insanlar arasındaki nefreti gidermek ve onları barıştırmak, uzlaştırmak anlamındadır. Barışmak, iki muharip tarafın aralarındaki savaşa son verip, bir anlaşma yapmaları demektir.²⁶

2. İslam'ın Temel Kaynakları Olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Barış

a. Kur'an-ı Kerim'de Barış

سليم kavramı da barış anlamını ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de سلم kökünden türeyen ve insanlığa barışı tavsiye eden yaklaşık 150 ayet vardır.²⁷ Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de barışla ilgili açık olarak şöyle buyurmuştur: “Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o apaçık düşmanınızdır.”²⁸ Yüce Allah'ın insanlığa rahmetini taşıyan bu son dinin, özünde barış anlamını taşıyan İslam kelimesi ile isimlendirilmiş olması çok dikkat çekicidir. Yine bu yüce dine inanan kimselere *MÜSLÜMAN* denilmiştir.²⁹

20 el-İsfehânî, *age*, s. 239-241.

21 Remzi Kaya, *Kur'an'da Dostluk İlişkileri*, Ayışığı Yay. İstanbul, 2000, 51; Ahmet Özdemir, *agm*, S.II, s. 98.

22 El-İsfehânî, *age*, s. 239-241.

23 Ali Kemal Kastan, *Barış Dini*, İmge Yay. İstanbul, 2006, s. 33.

24 Münir H. Bayatlı, *Kur'an'da Savaş Olgusu*, Araştırma Yay., Ankara, 2009, s. 23.

25 Elmalılı Harndi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 59; Ahmet Özdemir, *agm*, s. 100.

26 Veli Sırım, *Dünya Barışı ve İslam*, Işık Yay., İzmir, 1997, 99.

27 Bakara, 2/208; Nisâ, 4/77, 94; Enfal, 8/61; Casiye, 45/14; Hucurât, 49-9; Mümtehine, 60/7 vd.

28 Bakara, 2/208.

29 Ali Osman Ateş, “İslam ve Barış”, *ÇÜİFD*, Temmuz-Aralık 2006, C. VI, S.II, s. 3.

Kur'an-ı Kerim'de, barışı her yönü ile ifade eden *selam* ve *İslam* kelimelerinden başka, doğrudan barış anlamına gelen *sulh* ve *silim* kelimeleri yer almaktadır. Ayrıca anlaşmak, sözleşmek anlamlarını karşılayan *muahede*, *misak* ve *zimmət* kelimeleri de bulunmaktadır.³⁰ Zemaşşeri, bu ayetteki silmin İslam olduğunu ve çağrının da İslam'a yapıldığını söylemektedir. Bu yorum, "*silmin, kusur ve ayıptan hali olma*" anlamına uygun düşmektedir. *Silmin*, savaşın zıddı anlamını veren ayetin meali ise şöyledir: "*Eğer onlar, barışa yönelirlerse sen de yönel ve Allah'a güven. Şüphesiz O işiten ve bilendir.*"³¹

Kur'an-ı Kerim'de *سلم* gibi barış anlamına gelen *صلح* kökünden türemiş yaklaşık 180 ayet vardır.³² Bu ayetlerde, genel olarak barışın insanlık için hayırlı olduğunu haber vermekte, yeryüzünde fitne, fesat ve bozgunculuğun önlenmesini, düzenin sağlanarak can ve mal güvenliğinin, hak ve adaletin temin edilmesini, insanların arasının düzeltilerek, kin ve düşmanlıkların ortadan kaldırılmasını emretmektedir.³³ Bu kökten türetilmiş ISLAH kelimesi, layık olmak, onarmak, iyi olmak, düzeltmek, insanların arasını bulup barıştırmak ve iyilik yapmak anlamlarına gelmektedir.³⁴

Sulh kelimesi ile neyin kastedildiğini şu ayetten öğreniyoruz: "*İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın.*"³⁵ *Sulh* kelimesine fesadın zıddı anlamının verilmesi de bu ayete uygun düşmektedir. Silmin zıddı olan savaş, ayıp ve kusur, daha çok ilgili şahısları etkilerken, *sulh* un zıddı olan savaş, fesat ve bozgunculuk, suçlu suçsuz bütün insanları etkilemektedir. Şu halde *sulh*, *silim* den daha geniş bir anlam alanına sahiptir. Yine bu ayetlerden hareketle, Allah'ın Müslümanlara *silmi*, tüm insanlığa ise *sulhu* emrettiğini söylenebilir.

el-İsfahani, Kur'an'da *sulh* kelimesinin, hem fesadın, hem de kötülüğün zıddı anlamlarında kullanıldığını söylemektedir.³⁶ el-Cürcani de *sulh* kelimesinin, çekişmeden sonra yapılan anlaşma (*musalaha*) olduğunu kaydetmekte ve dinde, *kavgayı ortadan kaldıran akit* anlamında kullanıldığını beyan etmektedir.³⁷

Yine bu kökten türetilmiş olan salih ve muslih kelimelerinin Kur'an-ı Kerim'de özel bir yeri ve önemi vardır. SALİH kendisi doğru olan, kendisini düzel-

30 Ömer Dumlu, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Mes'elesi*, DİB. Yay. Ankara, 1992, s.116

31 Enfal- 8/61

32 Bakara- 2/224; Nisâ- 4/128; A'râf- 7/56, 76; Tevbe- 9/102; Şûra- 42/40; Hucûrât- 49/9-10 vd.; Ayrıca bu ayetler ve diğerlerinin yorumu için bkz; Ömer Dumlu, *Kur'an'da Salah Meselesi*, 1992.

33 Ali Osman Ateş, *agm*, C. VI, S.II, s. 5.

34 Bkz. Ömer Dumlu, *age*, s. 4-5.

35 A'râf, 7/56.

36 el-İsfahani, *age*, s. 420.

37 El-Cürcani, Şerif Ali b.Muhammed, *et-Tarifât*, Tarihsiz, s.134.

ten, muslih ise, kendisi doğru olmakla birlikte başkasını da ıslah eden demektir.³⁸ Yine Kur'an'da amel-ısalih³⁹ kavramı yer almakta ve bu kavram İslam terminolojisinde büyük önem taşımaktadır.

Salah, salih, ıslah gibi türevleri ile birlikte *sulh* kelimesi Kur'an'ın iki yüz seksen yerinde geçmektedir.⁴⁰ Barış anlamını ifade eden *ıslah* kelimesi Kur'an'da oldukça sık geçer. Diyebiliriz ki Kur'an'da, karı kocanın arasının bulunmasından tutunda savaş durumunda olan iki Müslüman topluluğun arasının bulunması, hatta insanların arasını ıslah etme bu fiille ifade edilmektedir. Aynı şekilde bu ayetler bize *sulhun* ve *ıslahın* önemini öğretmektedir.⁴¹

Kur'an-ı Kerimde Allah, Peygamberlerini, kulları üzerindeki nimetini tamamlamak için gönderdiğini, bu tamamlayıcı nimetin, insanları barış ve mutluluğa sevk eden İslam dini olduğunu bildirmiştir.⁴² Yine Kur'an'da, Hz. Peygamberin âlemlere rahmet olarak gönderildiği haber verilmektedir.⁴³

Barış, hem hayatın, hem de fitri bir din olan İslam'ın aslından ve gereklerindedir. Dinin gayelerinden ilki olan, dinin kesinlikle yapılmasını gerekli gördüğü hususlar olan can, mal, din, akıl ve nesli korumayı ifade eden *zarurat-ı diniyyeyi* gerçekleştirmek, ancak barış ortamında mümkün olur.

Nihai hedefi tüm insanlığın barış ve huzurunu temin etmek olan İslam dini, insanlara ve hususiyile Müslümanlara barışın esas alınmasını emreder: "*Ey iman edenler! Hep birden barışa girin.*"⁴⁴ "*Sulh(barış) daha hayırlıdır.*"⁴⁵ "*Zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.*"⁴⁶ "*Eğer onlar barışa yönelirlerse sen de yönel ve Allah'a güven*"⁴⁷ (Enfal- 8/61) Dinde, asıl olan barıştır, bu sebeple tahmin ve evham üzere savaş kararı alınması yasaklanmıştır: "*Allah yolunda sefere çıktığınızda iyi araştırın. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek, "Sen mü'min değilsin" demeyin. Allah katında pek çok ganimet vardır. Önceden siz de öyleydiniz, Allah size lütfetti. O halde iyice araştırıp anlayın.*"⁴⁸

38 Bkz. Ömer Dumlu, *age*. 4-5.

39 Kur'an-ı Kerim'de bu kavram çok yerde geçmekte ve inananlara tavsiye edilmektedir. Bkz; Bakara, 2/82; M. Hamdi Yazır, *age*, I, 184.

40 Yaşar Nuri Öztürk, *Din ve Fitrat*, Yeni Boyut Neşriyat, 2. baskı, İstanbul, 1992, s. 314.

41 Ömer Dumlu, *age*. s.121.

42 Mâide, 5/3.

43 Enbiya, 21/107.

44 Bakara, 2/208.

45 Nisâ, 4/128.

46 Bakara, 2/193.

47 Enfâl, 8/61.

48 Nisâ, 4/94.

b. Hz. Peygamber'in (sav) Sünnetinde Barış

Hz. Peygamber (sav) birçok sözünde kendisinin barışsever bir zat ve “*rahmet peygamberi*” olduğu belirterek devamlı barışı ön planda tutmuştur.⁴⁹ Ayrıca O, insanın değerinin, sayıda, malda, sosyal statüde ve kaba kuvvette olmadığını, aksine güzel ahlakta, takvada ve kardeşlik hukukuna riayette olduğunu bildirerek yine barışa vurgu yapmıştır.⁵⁰

Hz. Peygamber (sav), insanlara kendi problemlerini sulh yoluyla çözmelerini tavsiye etmiştir. Yine aralarında çekişme ve çatışma olan insanların anlaşmazlıklarının düzeltilmesi konusunda yardımcı olunması için de teşvikte bulunmuştur. Hatta bu davranışın namaz kılmak ve oruç tutmaktan daha faziletli ve önemli olduğunu şu sözleriyle bildirmiştir: “*Size oruç, namaz ve sadakanın derecesinden daha üstün olan şeyi haber vermeyeyim mi? Evet, (Ey Allah'ın Resulü, söyleyin!)* dediler. *İnsanların arasını düzeltmektir. Çünkü insanların arasındaki fesat bozukluk dini kökünden kazır.*”⁵¹ Hz. Peygamber bu hadisiyle insanlar arasındaki çekişmenin temelini fesat, nifak ve bozgunculuk olduğunu anlatarak, onlardan uzak durulması gereğini vurgulamış ve hep birlikte barışın esas alınmasını tavsiye etmiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) konu ile ilgili hadislerine genel olarak baktığımızda, barışın esas alındığı, savaşın, istenmeyen bir durum olduğu, ancak savaştan başka çare kalmadığı durumlarda da sabırlı olunması gerektiği anlaşılmaktadır.⁵² Barıştan yana olmayan insanların Allah tarafından sevilmediği,⁵³ toplumsal barışı sağlamak için asılsız fakat arabulucu sözler söyleyenlerin yalancı dahi sayılmayacağı,⁵⁴ belirtilmiştir. Barışın ve kardeşlik hukukunun yara almaması için Müslümanların dillerini ve ellerini kötü söz ve fiillerden korumaları gerektiği⁵⁵ temel prensipler olarak dile getirilmektedir.

Medine döneminde, devriye görevi için yola çıkan bir grup Müslüman, yanında birçok koyunu bulunan bir adama rastlarlar. Adam, selam verdiği halde Müslümanlar, adamın gerçekte kâfir olduğunu, korkudan selam verdiğini düşünerek öldürürler. Olayı duyan Peygamberimizin (sav) çok canı sıkılır ve bu işi

49 Bkz; Müslim, *Sahih-i Müslim*, “Fedailü’s-Sahabe 126”, Çağrı Yay. İstanbul, 1992”; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, IV, 395.

50 Bkz; Müslim, “Birr, 33”; İbn Mace, *Sünen*, “Zühd, 9”, Çağrı Yay. İstanbul 1992; İbn Hanbel, II, 285.

51 Tirmizî, *Sünen*, “Edep 58”, Çağrı Yay. İstanbul 1992; Ebû Davud, *Sünen*, “Edep 50”, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

52 Müslim, “Cihad 20”.

53 Buhari, *Sahih-i Buhari*, “Ahkâm 34”, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

54 Ebu Davud, “Edeb 58”.

55 Buhari, “İman 4”; Ebu Davud, “Cihad 2”.

yapanlara;”*Adamın karnını yarıp baktınız mı?*” diye çıkmış ve ölenin yakınına tazminat ödenmesini emretmiştir.⁵⁶

B. Hz. Peygamber'in Barışla İlgili Çalışmaları

Hz. Peygamber'e (sav) peygamberlik verildiği sırada başta Arap Yarımadası olmak üzere dünyada büyük bir çöküntü yaşanıyordu. Doğru bir inanç sisteminin olmadığı, insanların zengin-fakir, köle-efendi diye sınıflara ayrıldığı, köleliğin bir kurum haline geldiği, Hıristiyanlar arasında mezhep savaşlarının devam ettiği ve ahlaksızlığın çok yaygın olduğu bir dünya mevcuttu. Bu şartların var olduğu bir dünyada peygamber olarak gönderilen Hz. Peygamber'i (sav), bekleyen çözümü zor olan sayısız problem vardı. Ancak O, bütün engellemelere rağmen bu problemlerin üstesinden gelerek, insanlara dünya ve ahirette mutlu olacakları esasları göstermiştir ve bunda da kısa sürede başarılı olmuştur.

Günümüzde sigara gibi küçük bir alışkanlığı ortadan kaldırmak için devletler hem bütün kurum ve kuruluşlarını seferber etmekte hem de bütçelerinden büyük oranda paralar ayırmaktadırlar. Yine de yüzde yüz başarıya ulaşamıyorlar. Hz. Muhammed'in (sav) ise inatçı, cahil ve çok acımasız olan bir toplumda kötü ahlak ve alışkanlığı az bir kuvvetle kısa sürede kaldırdığına hem hayatı hem de Arap Yarımadası şahittir. Hatta O, ilkelerini belirlediği barış sayesinde Arap Yarımadasında, bütün insanlığa örnek oluşturan çalışmasıyla, içinde yaşadığı toplumda var olan kötü adetleri kaldırıp, birbirleriyle yardımlaşan, dayanışma içerisinde olan bir toplum oluşturmuştur. Bu durum karşısında akıl ve izan sahibi olana şunu sormak gerekiyor; eğer Hz. Muhammed (sav) barış merkezli bir çalışma yapmamış olsaydı bunları başarıp gerçekleştirebilir miydi?

Hz. Muhammed (sav), peygamberlikten önce daha yirmi yaşlarındayken, müşrikler tarafından organize edilen ve fakirlerin, kimsesizlerin, himayeye muhtaç olanların ve yabancıların haklarını korumak için kurulan Hılfu'l-Füdul adlı cemiyete hiç tereddüt etmeden katılmıştır.⁵⁷ Daha sonraki dönemde söz konusu sözleşmeden bahsedildiğinde bunun, kırmızı tüylü develere sahip olmaktan daha önemli olduğunu belirterek, İslamî devirde bile çağırılması durumunda bu gibi organizasyonlara hemen iştirak edeceğini belirtmiştir. Çünkü kendisi, zulüm ve haksızlığa asla tahammül edemeyeceğini, toplumsal huzur ve güvenliğinin sağlanmasına yönelik çabalara sonuna kadar destek vereceğini ilan etmiştir.⁵⁸

56 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, Tarihsiz, C. II, s. 347.

57 İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Tahkik, Mustafa es-Saka-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız Şelbî, Dâru İbn Kesir, Beyrut-Şam 1426/2005, s. 132-134.

58 Ebu Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kiibra*, Beyrut 1985, I, 128-129; İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi'l-Tarih*, Beyrut 1982, II, 41-42.

Hız. Muhammed (sav) “*rahmet peygamberi*”⁵⁹ olarak nitelendirilmiş ve daima Kur’an’ın öngördüğü doğrultuda hareket etmiş ve komutanlarına, düşmana, savaştan önce barış teklif etmelerini emretmiştir.⁶⁰ Yine aynı doğrultuda emirler vermiş ve savaşta, kadınların, çocukların, ihtiyarların, savaşa katılmayıp silah çekmeyenlerin, hizmetçilerin, din adamlarının öldürülmesini, ekili-dikili arazilere zarar verilmesini ve mabetlerin tahrip edilmesini şiddetle yasaklamıştır.⁶¹ Hız. Muhammed (sav) barış peygamberi olarak, hayatının her anında barışı ön plana almış ve kendisine saldırılmadıkça asla savaş taraftarı olmamıştır. Hatta zorunlu olarak savaş kararı aldığında dahi karşı taraf barışı istediğinde hemen kabul etmiştir. Hayatına bir bütün olarak baktığımızda, O’nun barış taraftarı olduğuna dair onlarca örnek görebiliriz.

İnsanın barışsever olup olmadığı, daha ziyade güçlü olduğu zaman sergilediği davranışlardan anlaşılır. Gücü olmayan insan, ister istemez haksızlık yapan zalimlere bir anlamda boyun eğmek zorunda kaldığı için onun barıştan mı savaştan mı yana olduğu tam olarak anlaşılabilir. Bu bakımdan Hız. Peygamber’i anlamak, daha ziyade onun Medine dönemindeki uygulamaları üzerinde durmakla mümkün olacaktır. Zira o, Medine’ye hicret ettikten sonra belli bir güce kavuşmuş ve kısa bir süre sonra da Medine Site Devleti’ni kurarak hâkim güç haline gelmişti.⁶²

Hız. Peygamber (sav) Medine’ye hicret ettiğinde orada barış merkezli, herkesi kucaklayan, kimseyi dışlamayan, ayrımcılığa fırsat vermeyen, insanlığın devam etmesini istediği, içinde yaşamayı arzu ettiği güzel diyalog ve anlaşma dönemini başlatmıştır.⁶³ O Medine’de çok yönlü bir çalışma başlatarak bütün etnik grupların birlik, beraberlik ve huzur içinde yaşadığı bir devlet oluşturmuştur. Öncelikle Müslümanları oluşturan Muhacirlerle Ensar arasında kardeşleşme yaparak onlar arasında birlik ve beraberlik bağlarını güçlendirmiştir.⁶⁴ Daha sonra Medine’de bulunan halkların katılımıyla onların görev, yetki ve sorumluluklarını belirleyen

59 Enbiya, 21/107.

60 Müslim, *Sahih*, “Cihad ve’s-Siyer 2”; Ebu Davud, *Sünen*, “Cihad, 82”; Tirmizi, *Sünen*, “Siyer 1”; İbn Mace, *Sünen*, “Kitabu’l-Cihad 38”.

61 Bkz; Buhari, “Cihad ve’s-Siyer 147-148”; Müslim, *Sahih*, “Cihad ve’s-Siyer 8”; Ebü Davud, “Cihad 111”; İbn Mâce, “Cihad, 30”.

62 İsmail Altun, “Hız. Peygamber’in Barışın İnşasına Yönelik Uygulamaları”, *EKEV Akademi Dergisi*, Güz 2009, Yıl XIII, S. 41, s. 38-39.

63 Ali Osman Ateş, *agm*, s. 1.

64 İbn Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, 1426/2005, s. 433-434, Kardeşleşme projesinin verdiği mesajlar için bkz; Saffet Sancaklı, “Hız. Peygamber’in Gerçekleştirdiği Kardeşleşme (Muâhât) Projesinin Günümüz Toplumuna Verdiği Mesajlar”, *Hız. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku*, DİB, Ankara 2012, s. 407-431.

“Medine Sözleşmesini” imzalatmıştır.⁶⁵ O bu sözleşmenin 25. maddesiyle Yahudilerin bir cemaat olduğunu kabul ederek, onlara din hürriyeti tanımıştır.⁶⁶ Bu sözleşme aynı zamanda sonraki dönemler için İslam'ın yabancılara tanıdığı din ve vicdan hürriyetinin yazılı bir belgesi olmuştur.⁶⁷

Hz. Peygamber (sav) Medine’de Yahudilere sürekli barışçıl yaklaşmış ve onlarla aynı topraklarda yaşadıkları için Müslümanların, Yahudilerin kestiği hayvanların yenmesine ve iffetli kadınlarıyla evlenmelerine izin vermiştir.⁶⁸ Yahudilerin cenazesine saygı gösterip, ayağa kalkmış ve bunu arkadaşlarına da tavsiye etmiştir.⁶⁹ Barış ve hoşgörü ekseninde hareket eden Hz. Muhammed’in bu tutumu, az sayıda da olsa aralarında büyük âlimlerinden olan Abdullah b. Selam’ın da bulunduğu bazı Yahudilerin Müslüman olmasına vesile olmuştur.⁷⁰

Hz. Peygamber (sav) aynı şekilde Hıristiyanlara da inanç ve ibadet hürriyeti tanımıştır. Bunun en önemli delili de hicretin dokuzuncu yılında Tebuk seferinden sonra Hz. Peygamber’le görüşmek üzere Medine’ye gelen Necranlılara verilen haklardır. Mekke’nin güneyinde yaşayan Necranlılar Hıristiyan idi⁷¹ ve h. 9. yılda Hz. Muhammed’in (sav) talebi üzerine⁷² Medine’ye gelmişlerdi.⁷³

Medine’ye gelen bu Hıristiyan kabile Mescid-i Nebevi’ye girerek, kendilerine mahsus ibadet vakitleri olduğunu belirterek, Peygamber mescidinde ibadet etmek için doğuya yöneldiler. Durumu gören Hz. Peygamber, ibadetlerine kimse-nin engel olmaması istedi. Onlar da mescitte ibadetlerini yerine getirdiler

Daha sonra yapılan görüşmelerde İslamiyet’i kabul etmek istemeyen Necran heyeti temsilcileriyle, herhangi bir zorlamaya maruz kalmadan barış anlaşması yapılmış ve heyet Necran’a dönmek üzere Medine’den ayrılmıştır. Hz Muham-

65 Medine anayasası metni ve değerlendirmeler için bkz: İbn Hişam, II, 147; Ebu Ubeyd, *Kitabu'l Emval, Tahkik*, M. Halil Harras, Kahire, 1981, s.193-198; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 2. Baskı, Beyrut, 1990, III, 224- 226; Muhammed Hainidullah, *Mecmuâtü'l-Vesâiki's-Siyasiyye*, Beyrut, 1983, s. 59-62; İhsan Süreyya Sırma, “Medine Vesikasının Mevsukiyeti ile İlgili Bazı Veriler”, *Bilgi ve Hikmet*, Kış/1994, S.5, s. 48.53.

66 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Ter. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1991, I, 196.

67 Osman Güner, “Hz. Peygamber’in Ötekine Bakışı”, *İslam ve Öteki*, ed: Cafer Sadık Yaran, İstanbul 2001, s. 234.

68 İbn Sa’d, *age*, I, 243.

69 Buhari, “Cenaiz, 50”; Ebu Davud, “Cenaiz, 47”.

70 Bkz: İbn Sa’d, *age*, III, 353; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut, 1965, II, 187; Muhammed Abdülkadir Ebü Faris, *Fî Zilali's-Sireti'n-Nebeviyye: es-Sirau mea'l-Yehud*, Amman, 1989, s.21-22.

71 İbn Hişam, *age*, II, 32, 35.

72 İbn Kesir, VII, 263.

73 İbn Sa’d, *age*, I, 357; İbn Kesir, *age*, VII, 232.

med (sav) yaptığı bu anlaşmayla onlara din ve vicdan hürriyeti tanımış ve asla dinlerinden dolayı herhangi bir zorlamayla karşı karşıya kalmayacaklarını belirtmiştir. Hz. Peygamber'in diğer din mensuplarına gösterdiği hoşgörü Necranlılar için yazdırdığı beyannamede de açık olarak görülmektedir: *“Necran ve çevresi, onların canları, malları, dinleri, yurtları, burada hazır olanları, olmayanları, ibadethaneleri, kiliseleri ile az veya çok ellerinde bulunan her şeyleri Allah'ın himayesi, Muhammed'in zimmetindedir. Hiçbir şekilde din adamlarının statüleri değiştirilmeyecektir. Onlardan her kim bir hak talebinde bulunursa ne haksızlık etmelerine, ne de haksızlığa uğramalarına meydan verilmeyecek ve aralarında adaletle hüküm verilecektir. Onlardan biri, bir başkasının yaptığı haksızlıktan sorumlu tutulmayacaktır.”*⁷⁴

Görülmektedir ki, Hz. Muhammed (sav) ehl-i kitap denilen Yahudi ve Hıristiyanların dinlerini yaşamalarını engelleme konusunda asla bir baskı, sindirme ve asimilasyon faaliyetine girmemiştir. O'nun hayatında semavî dinlere karşı, din ve inançlarından dolayı bir savaş olmamıştır. Hatta Yahudi ve Hıristiyan yöneticilerin kendi halklarına vermediği din hürriyetini Hz. Muhammed (sav) onlara tanımıştır. Tarafsız ve önyargısız bir şekilde incelendiğinde O'nun hayatının bu konuda açık bir delil olduğu görülmektedir.

Mekkelilerden Süheyl İbn Amr, konuşmalarında kullandığı kelimelerle insanları etkilemeyi başaran, sürekli Peygamber'e hakaret ederek Müslümanlara ve Müslüman olmak isteyenlere baskı uygulayan birisiydi. Bedir savaşında esir alınınca kaçmak istedi. Ancak yakalanarak Hz. Muhammed'in (sav) önüne getirildi. Hz. Ömer: *“Ey Allah'ın Elçisi! İzin ver, şunun ön dişlerinden ikisini sökeyim de, bir daha senin aleyhine konuşma yapamasın”* dedi. Hz. Peygamber ona işkence edilmesine karşı çıktı ve: *“... Ey Ömer onu bırak! O bir gün öyle bir makamda bulunacaktır ki, sen onu o makamda öveceksin”* buyurdu. Gerçekten Hz. Peygamber'in vefatından sonra Süheyl b. Amr, Arap kabileleri arasında irtidat olayları baş gösterince, Mekkelilere etkili bir konuşma yaparak onların, irtidat olaylarına katılmalarını önlemiştir.⁷⁵

Hz. Muhammed'in savaş şartlarında dahi insanlara nasıl davrandığının örneklerinden birisi de Bedir savaşından sonra olmuştu. Savaşta Mekke müşriklerinden 70 kişi esir alınmıştı. Bu esirler Medine'ye getirildiklerinde Hz. Peygamber, onları güvenilir bir şekilde gözaltında bulundurmak için kendi askerleri arasında taksim etmiş ve onlara iyi davranmaları hususunda tavsiyelerde bulunmuştur. Bu esirlerden biri olan Ebu Aziz diyor ki: *“Allah Rasulü, biz esirler hakkında Müs-*

74 İbn Sa'd, *age*, I, 288.

75 İbn Hişam, *age*, 1955: I-II, 649; İbnü'l-Esir, *age*, I, 371.

lüman askerlere tavsiyelerde bulunduğu için onlar, sabah ve akşam yemeklerinde ekmeği bana tahsis ederler; hurmayı kendileri yerlerdi. Onlardan birinin eline bir ekmeğin parçası geçse, onu bana verir; ben de utandığımdan onu, veren kimseye iade ederdim. Fakat o, ekmeğe dokunmadan onu bana yine geri çevirirdi"⁷⁶ Yine Kureys'in esirlerinden Yezid'in ifadesine göre, Medine'ye gelirken esirler, hayvanlara binmiş, Müslümanlar ise yaya yürümüşlerdi.⁷⁷

Rahmet peygamberi Hz. Muhammed'in (sav) ilginç uygulamalarından biri de zor şartlarda kaldıklarında düşmanına dahi insanî yardımda bulunmasıdır. Düşmana yardımın bir örneği hicretin dördüncü yılında İslamiyet'i kabul eden Yemame Sümame b. Üsal olayıdır. Mekke'ye umre yapmak niyetiyle giden Sümame, Kureys müşrikleri tarafından yakalanmış ve Müslüman olduğu için "*dinden çıktığı*" gerekçesiyle öldürülmek istenmiştir. Müşriklerden biri kendilerinin, gıda hususunda Yemame halkına muhtaç olduklarını, dolayısıyla onun serbest bırakılmasını, aksi halde Yemame'den Mekke'ye gıda sevkiyatının durdurulabileceğini söyledi. Sümame, umreyi tamamlayıp memleketine dönünce Yemame'den Mekke'ye gıda sevkiyatına engel olmuştur. Bunun üzerine Mekkeliler çok zor durumda kalmışlar ve Hz. Peygamber'e elçi göndererek Mekke'ye gıda sevkiyatına mani olmaması için Sümame'ye emir vermesini istediler. Peygamberimiz Sümame'ye gönderdiği yazılı talimatta Mekke'ye gıda sevkiyatına mani olmamasını bildirmiş ve Sümame de Mekke müşriklerine gıda sevkiyatını tekrar başlatmıştır.⁷⁸

Yine hicretin yedinci yılında Mekke'de görülen kuraklık, kıtlık ve gıda maddesi yetersizliğinden dolayı halk perişan bir vaziyetteydi. Bunu haber alan rahmet peygamberi Hz. Muhammed (sav), savaş halinde olmalarına rağmen Amr b. Ümeyye ile onlara gıda ve nakit ihtiyaçlarını karşılamak için arpa ile altın göndererek yardımda bulunmuştur. Ancak O'nun bu âlicenaplığı karşısında Süheyl b. Amr ve Safvan b. Ümeyye gibi Kureys'in ileri gelenleri bu yardımı almak istemediler. Ancak Ebu Süfyan, bu yardımı alarak büyük sıkıntı içerisinde olan Kureys'in fakirlerine dağıttı. Hatta bu konuda şöyle demiştir; "*Allah, kardeşimin oğlunu hayırla mükâfatlandırın. Çünkü O, akrabalık hakkını gözetti*"⁷⁹

Hz. Muhammed'in (sav) savaştan şiddetle uzak durduğu ve barış taraftarı olduğunu gösteren en önemli uygulaması ise Mekke'nin fethi sırasında gösterdiği hassasiyet olmuştur. O Mekke'nin savaş olmadan ve kan dökülmeden teslim ol-

76 İbn Hişam, age, 645; Asım Köksal, *İslam Tarihi*, İstanbul 1981, II, 180; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları*, ter. Salih Tuğ, 2. baskı, İstanbul 1972, 65-66.

77 Hamidullah, 1972, s. 65-66.

78 İbn Hişam, age, 639; İsmail Altun, *agm*, s. 44.

79 Ahmed b. Ebu Ya'kub b. Ca'fer Yâ'kübî, *Tarihu'l-Ya'kübî*, Beyrut 1960, II, 56.

ması için, oraya yapacağı askerî harekâtı gizli tutmuştur. Bu amacında da büyük oranda başarılı olmuştur. Mekke'ye girecekleri sırada orduyu dört gruba ayırarak, komutanlara Mekkelilerin kendilerine saldırmadığı sürece kesinlikle silah kullanmamalarını emretmiştir.⁸⁰ Mekke'ye girildiğinde silahın kullanılmasına asla müsaade etmeyen Hz. Peygamber (sav), “*Bugün savaş günüdür, bugün kan dökmek caizdir*” diyen Medineli Sa'd b. Ubade'den sancağı alıp Hz. Ali'ye vererek,⁸¹ onun ve yanındakilerin muhtemel saldırılarını önlemiştir.

Hz. Muhammed'in (sav) Mekke'nin fethi sırasındaki stratejisi, dünya tarihinde benzeri görülmemiş bir hoşgörü ve barış örneğidir. Çünkü fetih sırasında şiddetle savaştan kaçınmış ve kan dökmek yerine insanlarla konuşma yolunu seçmiştir.⁸² Mekke'de Kâbe'yi tavaf ettikten sonra, ne yapacağını merakla bekleyen Mekkelilere bir konuşma yapmış ve “*Hakkınızda ne yapmamı düşünüyorsunuz?*” Mekkeliler; “*Hayırdan başka bir şey düşünmüyoruz. Çünkü sen kerim bir kardeşsin*” dediler. Hz. Peygamber onlara asırlar ötesinden bütün insanlığa ders olacak tarihî kararında şöyle demiştir; “*Hepiniz serbestsiniz*”.⁸³

Hz. Muhammed (sav) böylece, doğduğu, büyüdüğü ve çok sevdiği vatanından çıkarılmasını, ticaret yanmasına ve Kâbe'yi ziyaret etmesine müsaade etmeyenlere hiçbir şekilde zulmetmemiş, barış, diyalog ortamı sağlayarak onları affetmiştir. Hâlbuki savaş şartlarında ve güç elindeyken onlara istediğini yapabildi. Ancak O, barışı esas alarak, insanî ilişkilere önem vermiştir.

Bu kısımda da günümüzde Hz. Peygamber (sav) ve Müslümanlar hakkında olumsuz düşüncede olanların, yanıldığını belirtmek için, ilmî değerlere ve kaynaklara nesnel yaklaşım, anakronizme düşmeden sağduyulu ve önyargısız bir şekilde Hz. Muhammed (sav) ve Müslümanları değerlendiren bazı Batılıların görüşlerine yer vermek istiyorum.

Arap Yarımadasında insanı merkeze alarak büyük medeniyet kuran Hz. Muhammed (sav) ve O'nun takipçileri olan Müslümanlar, hem içinde yaşadıkları toplumlarda hem de fethettikleri yerlerde, hangi dinden ve dilden olursa olsun hâkimiyetleri altında olan insanlara din ve vicdan hürriyeti vererek beşeriyete örnek olmuşlardır. İslam'ı tarafsız bir şekilde inceleyen ve hakkaniyetten ayrılmayan bazı Batılılar bunu görmüşlerdir. Bunlardan birisi olan tarihçi T. W. Arnold Müslümanların hoşgörüsü ile ilgili; “*Kilise, Müslüman yönetimi altında iken*

80 Ayrıntılı bilgi için bkz; İbn İshak, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Tahkik Ahmad Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1424/2004, s. 513-547.

81 İbn Hişam, *age*, IV, 49.

82 İbn Hişam, *age*, III-IV, 409.

83 İbn Hişam, *age*, III-IV, 412.

baskıya maruz kalmamıştır. Tersine, Müslüman hâkimiyetinde oldukları zaman Nasturilerin tarihi, dini hayatta büyük bir refah ve iyileşme sergiler”⁸⁴ demiştir.

Müslümanların gayr-i Müslimlere hoşgörülü ve barışçıl davranışları konusunda Batılı bir düşünür olan Chatfeld şunları söylemektedir: “*Araplar, Türkler ve diğer Müslümanlar, Hıristiyanlara karşı Batılı milletlerin, yani Hıristiyanların uyguladıkları muamele ve gaddarlığın aynısını yapmış olsalardı, bugün Doğu’da tek bir Hıristiyan kalmazdı.*”⁸⁵ Bu hususta bir din adamı olan Rahip Michod’un şu sözü de dikkat çekicidir: “*İnsanlar arasında büyük merhamet kanunu demek olan dini müsamahayı Hıristiyanlara ne yazık ki, Müslümanlar öğretmiştir.*”⁸⁶

Arnold başka bir eserinde İspanya ve Endülüs ile ilgili de şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “*İspanya’da İslam fetihlerinin başlangıcında ne dini baskı, ne de zorla ihtida olayları duyulmamıştır. Siyasi kudretleri kaybolan Hıristiyanlar için şikâyeti gerektirecek bir durum yok gibiydi. Dikkate değer bir hal olmak üzere sekizinci asır boyunca tek bir ayaklanma teşebbüsü görülmüştü. İspanya’da İslam hükümetinin Hıristiyan tebaa karşısında aldığı yumuşak tutum, iki din mensuplarını birbirine yaklaştırmış ve bu iki topluluk arasında bazı karışmalar meydana getirmişti. Müslüman erkeklerle Hıristiyan kadınlar arasında evlilikler başlamıştır.*” Mesela Endülüs valisi Abdülaziz b. Musa b. Nusayr⁸⁷ ile kral Rodrigo’nun dul eşi ile evlenmiştir. Birçok Hıristiyan Arap isimleri almış, Müslüman komşularının adetlerini taklit etmişlerdir. Hatta bazıları çocuklarını sünnet ettirmişlerdir”⁸⁸.

İslam tarihinde belki de dünya tarihinde hoşgörü ve barışın merkezi kabul edilebilecek kadar önem kazanan Müslüman Endülüs’te, özellikle X. yüzyılda yönetim sarayı, toplumu bütün farklılıkları en üst seviyede temsil eden bir görünümlü veriyordu. Toplumu oluşturan bütün dinî ve etnik unsurlar, saraya girme ve hizmet sunma imkânına kavuşmuştu. Halife Müslüman, hekim Yahudi, mütercim Hıristiyan, komutan Saklebi, baş vezir Arap, başkadı muhtedi İspanyol (Muvelled) ve edib Iraklı olup aynı sarayın çatısı altında hizmet veriyordu. Farklılıkları uyum içerisinde bir araya getiren bu manzara karşısında hayrete kapılan Fransız

84 T. W. Arnold, *Preaching of Islam*, Lahare 1963, s. 233.

85 Ahmet Seven, *Tarihin Anlatıkları*, İstanbul, 1997, s. 22.

86 Enver Mahmut, “Hz. Muhammed (sav)’in Müsamaha (Hoşgörü) Anlayışı”, Ebedi Risalet 1, İzmir. 1993, s.23; İsmail Hakkı Atçeken, “İslam Tarihinde Bir Arada Yaşama Tecrübesi (Asr-ı Saadet ve Endülüs Örneği)”, *Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul 2008, s. 512-530.

87 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Atçeken, “İlk Endülüs Valisi Abdülaziz b. Musa b. Nusayr ve Öldürülmesi”, *SÜİFD*. Konya, 2002, S. 14, s.65-87.

88 T.W.Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, çev: Hasan Gündüzler, 2. baskı, Ankara, 1982, s. 146.

araştırmacı Henri Peres şu ilginç tespiti yapmıştır; “*Bir arada yaşama tarzı, Endülüs Müslümanlarının Hıristiyan halka toleranslı yaklaşımını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Gerçekten hiçbir mağlup halk, anlaşmalarla sağlanan hakların ve zimmî hukukununun tatbiki konusunda İspanyollar kadar şanslı olmamıştır. Devletin her kademesinde bu halktan insanlar vardır.*”⁸⁹

Müslümanların bu hoşgörülü davranışlarına rağmen daha sonraki asırlarda İspanya’da hâkimiyeti eline geçiren Hıristiyan krallıklar, Müslümanlara karşı çok sert davranmışlar. Engizisyon mahkemeleri kurarak sözde kararlarıyla binlerce Müslüman’ı katledip, binlercesini sürgün etmişlerdir. Hatta insanlık suçu olan soykırım, işkence, zorla dinden döndürme gibi birçok kötü fiili işlemlerdir.⁹⁰ İslam dininin hoşgörü anlayışına karşı bağnazlıkla hareket eden Hıristiyanlar, İspanya’da XV ve XVI. yüzyılda dünya tarihinde emsali görülmemiş bir süreç yaşatmışlardır.⁹¹ Bunun gibi Müslümanların dinlerinin gereği olarak, barışçıl bir ortamı sağlamak için zimmeterlerinde bulunan diğer din mensuplarına gösterdikleri hoşgörü ile ilgili örnekler çoktur, ancak bunlarla yetiniyoruz.

Görüldüğü gibi Hz. Muhammed (sav), altmış üç yıllık hayatı boyunca devamlı barış, hoşgörü ve uzlaşmadan yana tavır sergilemiştir. Bu hususta belirlediği ilkeleri, kendine tabi olan Müslümanların da uygulamasını ısrarla emretmiştir. O, muzaffer bir komutan olarak Mekke’ye girdiğinde en büyük düşmanları olan Ebu Süfyan’ı, amcası Hamza’yı şehit eden Vahşi’yi, onun ciğerini çiğneyen Hind’i ve İslam’ın en büyük düşmanı olan Ebu Cehil’in oğlu İkrime’yi affetmiştir. Bundan dolayı da O, âlemlere rahmet olarak gönderilen rahmet peygamberi ve barışın sultanı olmuştur.

Sonuç

Aklî, mantıkî, sağlam ve temelli fikirlere sahip olmayan kişiler, muhatabı karşısında zor duruma düşünce, hakaret, iftira ve hatta zaman zaman şiddete başvurumaktadırlar. Bu gün Hıristiyan dünyasında İslam’ı ve peygamberini iyi tanımayanlar, basın özgürlüğü diyerek karikatürlerle ve diğer basın yollarıyla İslam’ın peygamberine hakaret etmektedirler. Hâlbuki hiçbir Müslüman asla Hz.

89 Bkz: Mehmet Özdemir, “*Endülüs’te Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine Bazı Mülâhazalar (VIII-XI. Yüzyıllar Arası)*”, *İslam ve Demokrasi (Kutlu Doğum Sempozyumu)*, s. 90.

90 Bu konuyla ilgili özel bir çalışma şudur: Henry Charles Lea, *İspanya Müslümanları: Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri*, çev: Abdullah Davudoğlu, İstanbul, 2006; Ayıcabkz: Rodrigo de Zayas, “*Endülüs’te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi*”, *Endülüis’ten İspanya’ya*, Ankara, 1996, s.109-114; Mehmet Özdemir, “*İspanya Krallığı’nın XVI. Yüzyılda Endülüsi Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası*”, *AÜİFD.*,C: XXXV1996, s. 243-284.

91 İ. H. Atçeken, *agm*, s. 529.

İsa ve Hz. Musa hakkında aşağılayıcı, iftira ve hakaretleri bir kenara bırakalım, en küçük bir kötü sözü dahi söylemez. Çünkü bütün Müslümanlar onları da peygamber olarak kabul etmek zorundadır.

İnsan ve insan hayatına önem vermeyenler, tarih boyunca savaşa çabuk karar vermişler ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuşlardır. Barış peygamberi olan Hz. Muhammed ise, insana verdiği değerden dolayı, mecbur kalmadıkça savaşmamıştır. Ahmet Önkal'ın İslam tarihçilerinin eserlerinden aktardığı bilgilere göre, vefat etmeden önce tüm Arabistan'ı hâkimiyeti altına alıp, Bizans sınırlarına kadar gelen Hz. Peygamber'in, yönetmiş olduğu tüm savaşlarda her iki taraftan ölen kimselerin sayısı sadece 251 olduğunu görmekteyiz. Bunun 139'u şehit düşen Müslümanlardan oluşmaktadır. Savaşlarda müşriklerden ölenlerin sayısı ise 112'dir. İnsanlık tarihine baktığımızda, bu kadar az bir insan kaybıyla bu kadar büyük bir coğrafyaya hâkim olan, büyük bir dini tebliğ eden başka bir zât yoktur. O'nun, kuru bir hâkimiyet davası gütmediği bilakis, insanlığı ıslah için gönderilmiş büyük bir Peygamber olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Muhammed'in hayatı ve çalışmaları, bugün Batı'nın merkeze alınarak yapılan medeniyet ve çağ taksimatının yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. O, hem vahyi alan hem de onu hayata geçiren bir model olarak insanlık tarihinde önemli bir dönüşüm yapmıştır. Bu dönüşüm, aslında dünyanın çehresini değiştiren büyük bir medeniyet projesi olmuştur. Çünkü İslam dininin kurucu ve uygulayıcı ideal bir model örneği olan Hz. Muhammed'in teorik ve pratik olarak dünyaya verdiği mesaj ve ilkeleri dünya tarihi için hem en büyük bir inkılâp olmuş hem de insanı önceleyen bir medeniyetin temellerini atmıştır. Hz. Muhammed'in ortaya koyduğu medeniyette insana değer verilmiş, onun tanınması ve özgürce yaşaması sağlanmıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber, misyonu, vizyonu ve geniş ufkuyla insanlığı, insan hakları ihlallerinden, kölelikten, zulümden kurtarıp, insan onuru çerçevesinde barış ve güven ortamında bir hayata yönlendirmiştir. Aslında Hz. Muhammed, Yüce Yaratıcının gözetimi ve denetimi çerçevesinde kendisine bildirilen ve tavsiye edilen bir insan ve toplum modelini oluşturmaya çalışmıştır. Dolayısıyla İslam dini, Hz. Peygamber'in şahsında hayata yansımış ve O'nun örnekliğiyle diğer insanlara tebliğ edilmeye çalışılmıştır.

Durum böyleyken bir Müslüman'ın, düşmanla savaşıyorum zannıyla cephe ve hedef gözetmeksizin savaş halinde olmayan ülkelerde bile şiddet ve teröre başvurmasını, hangi din, mezhep ve ırka mensup olursa olsun masum sivilleri öldürmesini, din kardeşlerinin ve soydaşlarının ölümüne sebep olmasını anlayışla karşılamak ve bunun İslam'a uygun olduğunu söylemek mümkün değildir. İslam'ın bu konudaki emirleri iyi anlaşılmadığı takdirde, onun, milletin ve mem-

leketin korunması için getirdiği farz bir görev olan cihad, cinayet haline gelebilir. Açıkır ki bir Müslüman'ın, suçsuz Müslümanları ve kendisiyle savaşmayan masum insanları öldürmesi fitneden başka bir şey değildir. Fitne ise Kur'an-ı Kerim'de şiddetle yasaklanmıştır.

Netice itibariyle diyoruz ki, dünyadaki büyük insanlardan hiçbirisi Hz. Muhammed kadar iftira ve hakarete maruz kalmamıştır. Eğer O, samimi, doğru, hoşgörülü ve barışçıl olmasaydı, o kadar insanları etrafına toplayıp, başarılı olması mümkün müydü? Onun ortaya koyduğu ilkeler ve insana verdiği değerden dolayı, o hem bir çağın başlatıcısı hem de gerçek bir medeniyetin kurucusu kabul edilmelidir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Akdoğan, Ali, “Dünya Barışı Açısından Medeniyetler İttifakının Önemi ve İslam”, *EKEV Akademi Dergisi*, yıl 13, sayı 41, Güz 2009.
- Altun, İsmail, “Hz. Peygamber’in Barışın İnşasına Yörelilik Uygulamaları”, *EKEV Akademi Dergisi*, yıl 13, sayı 41, Güz 2009.
- Arnold, T. W., *Preaching of Islam*, Lahare, 1963.
- _____, *İntişar-ı İslam Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, 2. bs., Ankara, 1982.
- Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, s. III/481, t.y.
- Atçeken, İsmail Hakkı, “İlk Endülüs Valisi Abdülaziz b. Musa b. Nusayr ve Öldürülmesi”, *SÜİFD*, sayı 14, Konya, 2002.
- _____, “İslam Tarihinde Bir Arada Yaşama Tecrübesi (Asr-ı Saadet ve Endülüs Örneği)”, *Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 2008.
- Ateş, Ali Osman, “İslam ve Barış”, *ÇÜİFD*, cilt VI, sayı II, Temmuz-Aralık 2006.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, cilt II, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.
- Bayatlı, Münir H., *Kur'an 'da Savaş Olgusu*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2009.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslâmiyye ve İstilahâtü Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, Bilmen Basım ve Yayınevi, t.y.
- Buhari, *Sahih-i Buhari*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Charles Lea, Henry, *İspanya Müslümanları: Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri*, çev. Abdullah Davudoğlu, İstanbul, 2006.
- Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Mes'alesi*, Ankara, DİB. Yayınları, 1992.
- Ebû Davud, *Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Faris, Muhammed Abdülkadir, *Fî Zilali's-Sireti'n-Nebeviyye: es-Sirau mea'l-Yehud*, Amman 1989.
- Ebu Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Kahire, Dâru'l-Maârif, t.y.
- Ebu Ubeyd, *Kitabu'l Emval*, tahkik M. Halil Harras, Kahire, 1981.
- el-Cürcani, Şerif Ali b. Muhammed, *Et-Tarifât*, t.y.

el-Ezherî, Ebu Mansur, Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-Lüga*, Mısır, Dâru'l-Mısriyye, 1964.

el-Ferahidî, *Kitabu'l-Ayn II*, tahkik Mehdi Mahzûmî, İbrahim Semerrâî, Beyrut, t.y.

el-İsfahanî er-Rağıp Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredatu Garibi'l-Kur'an*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, t.y.

el-Mevdûdi, Ebu'l-A'la, *İslami Kavramlar*, çev. Süleyman Akyüz, İstanbul, Pınar Yayınları, 2006.

ez-Zebidi, Muhammed Murteza el-Huseynî, *Tâcu'l-Arusmin Cevahuru'l-Kâmus*, Kuveyt, Matbaatu Hükûmeti'l-Kuveyt, 1975.

Güner, Osman, "Hz. Peygamber'in Ötekine Bakışı", *İslam ve Öteki*, ed. Cafer Sadık Yaran, İstanbul 2001.

Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları*, ter. Salih Tuğ, 2. bs., İstanbul, 1972.

_____, *İslam Peygamberi*, ter. Salih Tuğ, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1991.

_____, *Mecmuâtü'l-Vesâiki's-Siyasiyye*, Beyrut, 1983.

Hatip, Abdulaziz, *Kur'an ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*, İstanbul, 1997.

İbn Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kâmilu fi't-Tarih*, Beyrut, 1982.

İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, tahkik Mustafa es-Saka-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız Şelbî, Beyrut-Şam, Dâru İbn Kesir, 1426/2005.

İbn İshak, Muhammed, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, tahkik Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.

İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed, *et-Tabakatü'l-Kiibra*, Beyrut, 1985.

İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut, 1965.

Kastan, Ali Kemal, *Barış Dini*, İstanbul, İmge Yayınları, 2006.

Kaya, Remzi, *Kur'an'da Dostluk İlişkileri*, İstanbul, Ayışığı Yayınları, 2000.

Keleş, Ahmet, "Cihad-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslam'ın Yayılışı", *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum tebliğ ve müzakereleri)*, 13-15 Nisan 2007, Konya, 2007.

Köksal, Asım, *İslam Tarihi II*, İstanbul, 1981.

Ibn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 2. bs., Beyrut, 1990.

Mahmut, Enver, "Hz. Muhammed (sav)'in Müsamaha (Hoşgörü) Anlayışı", *Ebedi Risalet I*, İzmir, 1993.

Müslim, *Sahih-i Müslim*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.

Özakupınar, Yılmaz, *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*, Ankara, TDV Yayınları, 1999.

Özdemir, Ahmet, "Silm ve Sulh Kavramları Açısından Kur'an Bakışı", *Dicle ÜİFD*, cilt XII, sayı II, Diyarbakır, 2010.

Özdemir, Mehmet, "Endülüs'te Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine Bazı Mülahazalar (VIII-XI. Yüzyıllar Arası)", *İslam ve Demokrasi (Kutlu Doğum Sempozyumu)*, Ankara, 1999.

_____, "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası", *AÜİFD*, cilt XXXV, 1996.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Din ve Fıtrat*, 2. bs., İstanbul, Yeni Boyut Neşriyat, 1992.

Poux, Jean Paul, *el-İslam fi'l-Garb*, ter. Necde Hacer-said el-İzz, Beyrut, 1960.

Sancaklı, Saffet, "Hz. Peygamber'in Gerçekleştirdiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Toplumuna Verdiği Mesajlar", *Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku*, Ankara, DİB, 2012.

Seven, Ahmet, *Tarihin Anlattıkları*, İstanbul, 1997.

Sırım, Veli, *Dünya Barışı ve İslam*, İzmir, Işık Yayınları, 1997, 99.

Sırma, İhsan Süreyya, «Medine Vesikasının Mevsukiyeti ile İlgili Bazı Veriler», *Bilgive Hikmet*, sayı 5, Kış 1994.

Tirmizî, *Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.

Yâ'kûbî, Ahmed b. Ebu Ya'kub b. Ca'fer, *Tarihu'l-Ya'kubî II*, Beyrut, 1960.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, İstanbul, Şûra Yayınları, 1993.

Yıldız, H. Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1989.

Yılmaz, Yasin, "Filibeli Ahmet Hilmi'nin *Tarih-i İslam* Adlı Eseri Özelinde Dozy ve Müsteşriklerin İddialarıyla İlgili Bazı Mülahazalar", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume 12/2, 2017.

Zayas, Rodrigo de, "Endülüs'te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara 1996.

